Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2014, 15(2), 85-96.
DOI: 10.17494/ogusbd.25638

Bourdieu'nun Materyalist ve Siyasal Din Okuması Üzerine*

Ali KAYA**

Bourdie'nun Materyalist ve Siyasal Din Okuması Üzerine

Özet

Bu çalışmada, Pierre Bourdieu'nın alan kuramı çerçevesinde dine yaklaşımının, Klasik Sosyoloji'nin üç önemli ismi olan Marx, Durkheim ve özellikle de Weber'in din anlayışlarını hesaba katarak geliştirdiği iddia edilmektedir. Bourdieu bu tartışmalarda mezkur düşünürleri bazen olumlayarak bazen de karşı çıkararak bir din yaklaşımı geliştirmiştir. Bourdieu, Weber'in dinin dünyaya yönelik oluşu fikrini ilerleterek, dinin bir ekonomi veya siyaset alanı gibi sermaye ve iktidar ilişkileriyle örülü bir alan olduğunu ve bu alanın öznelerin iradelerinden ve niyetselliğinden bağımsız olarak işleyen nesnel bir uzam olduğunu iddia etmektedir. Çalışmada, Bourdieu'nun meta teorisi de hesaba katılarak dini materyalist bir analize tabi tutmasının düşünsel arka planı incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bourdieu, Din, Weber Alan, Sermaye

On Bourdieu's Materialist and Political Reading of Religion

Abstract

In this study, it is argued that Pierre Bourdieu's aprroach to religion in the framework of field theory is developed through taking into consideration understandings of religion of Marx, Durkheim and especially Weber who are the most important three names of Classical Sociology. In these discussions, Bourdieu constructs an approach to religion through sometimes approving sometimes opposing to the thinkers the aforementioned. Through improving Weber's idea of religion as worldly destination Bourdieu claims that religion is a field knitted with capital and power relations like economic or political field and this field is an objective space operating free from will and intentionality of subjects. In this study, it is examined speculative backround of Bourdieu's materialist analysis on religion through taking into account of his meta theory.

Key Words: Bourdieu, Religion, Weber, Field, Capital

1. Giriş

Bourdieu sosyolojisinde din, alanlar mantığı içinde incelenen bir temadır. Dolayısıyla, dine bakışı; alana yeni girenler ile alanın kendine has sermayesi üzerinde iktidar kurmuş olan baskın sınıf arasında, sermayenin tanımı ve paylaşımı konusunda bir mücadele olması gibi bir müşterek alanlar mantığı özelliği (Bourdieu, 1993a: 72) üzerinden gelişir. Dini alandaki aktörler (rahipler, peygamberler, büyücüler vb.) arasındaki çıkar mücadelesini materyalist bir eleştiriye tabi tutmak (Bourdieu, 1990, s. 107) niyetindedir. Bu anlamda Bourdieu, dinin aşkın boyutuyla (Yel, 2007: 568),

* Bu makale, 2005 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tarafımdan tamamlanan ''Din Sosyolojisi Bağlamında Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu Klasik Sosyoloji İlişkisi'' başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

**Ali KAYA, Arş.Gör., Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alikaya@erciyes.edu.tr

öznenin dinle kurduğu özdeşim ve duygulanım bağlarıyla ilgilenmemiş, dini sermaye ve statü elde etme uzamı olarak görmüştür.

Bourdieu, bu yaklaşımını geliştirmek için Durkheim, Weber ve Marx'ın düşüncelerinden seçmeci bir şekilde yararlanmış ve aralarındaki gerilimleri canlı tutarak bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Örneğin, Bourdieu, Durkheim'in dinin anlamlar, semboller, ritüeller, kolektifler temsiller ve sınıflandırmalar yoluyla toplumun düşünme, algılama, eyleme geçme formları üzerinde önemli bir etkisi olduğu iddiasının (Durkheim, 1965: 30) sosyolojik değerine inanmıştır. Durkheim'de önemsediği diğer bir düşünce; Durkheim'in dini sadece birtakım a priori ve soyut kategoriler yoluyla açıklamaya ve tanımlamaya çalışan idealist geleneğe karşı durması ve aynı zamanda dinin anlam kurucu ve kolektif temsil boyutunu ihmal eden, inananların dini algılarını analiz etmeyen ve dini pratiklerin sadece görünen ve istatistiksel analize uygun kısımlarını inceleyen ampirik geleneğe karşı çıkmasıdır (Bourdieu, 1991: 2). Durkheim'in dinin kolektif temsil ve anlam kurarak, toplumsal yapı ile toplumsal aktörler arasında bir iletişim ve etkileşim yarattığı düşüncesine katılmakla birlikte; onun dini politik düzlemde ve iktidar sosyolojisi bağlamında sorunsallaştırmayı ihmal ettiğini vurgulamıştır.

Dinin politik ve sembolik bir okumasını yapmak için, Bourdieu, Weber ve Marx'a başvurma yoluna gitmiştir. Özellikle Weber'in büyüsel ve dinsel fiillerin *dünyaya yönelik* olduğu ve uzun bir yaşam sürmek amacıyla yapıldığı vurgusu (Weber, 1968a: 4:40), onun din analizleri için bir hareket noktasıdır. Hem Weber hem de Marx, dine mevcut toplumsal düzenin meşrulaştırılması ve korunarak devam ettirilmesinde işlevsel bir rol yüklemişlerdir. Onlara göre, hakim sınıfın iktidarının meşrulaştırılmasında ve ezilen sınıfın susturulmasında din önemli bir araçtır (Bourdieu, 1991: 4). Ancak Weber, Marx'ın dini ekonomik alt yapının salt bir yansıması gören mekanik görüşünü kabul etmemiştir. O, kurtuluş vaadini, dini söylemi, inancı ve pratikleri elinde tutanlar ile bunlara talip olanlar arasındaki mücadelenin tarihsel olarak kurulduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Marx, tarihsel-diyalektik bir yöntemi benimsemiş olmasına rağmen, dini alanın ekonomik altyapının bir yansıması olduğunu a priori olarak kabul ederek Weber'den ayrılır. Fakat, hem Weber hem de Marx, dini içe kapalı ve tamamıyla kendinden menkul bir söylem olarak gören ve hiçbir politik dolayıma değinmeyen idealist söyleme karşı çıkmışlardır.

Bu noktaları dikkate alarak çalışmamızda, Bourdieu'nın din yaklaşımını alan teorisinin varsayımlarıyla anlaşılabileceği iddia edilecektir. Bunun için önce alan kuramının ana hatları ortaya konacak, akabinde de dini alanda bu kuramın izleği ve yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Alanın Yapısı

Bourdieu, *alan nosyonunu* çok boyutlu konumlar ve öznelerin bu konumlara dağılması olarak tanımlamıştır (Bourdieu, 1990: 192). Çözümleyici açıdan alan, konumlar arasındaki nesnel bağıntıların konfigürasyonu ya da ağı olarak tanımlanabilir. Bu konumlar, varoluşları ve kendilerini işgal edenlere, eyleyicilere ya da kurumlara dayattıkları belirlenimler açısından, farklı iktidar (ya da sermaye) türlerinin dağılım yapısındaki mevcut ve potansiyel durumlarıyla (situs), ayrıca diğer konum-

lara bağıntılarıyla (tahakküm, itaat, benzeşme vb.) nesnel olarak tanımlanır (Bourdieu&Wacquant, 2004: 81).

Bourdieu sosyolojisinin oluşumunun temel direklerden biri olan alan nosyonunun kökeni, Bourdieu'nun 1960'lardaki kuramsal tartışmalarına dayanmaktadır. Bourdieu, bu yıllarda bir yandan Marksizmle bir yandan da yapısalcılıkla kuramsal tartışmalar yapmaktaydı. O, ilişkisel epistemolojiden neşet eden bir kuramsal bakış ile kendisini geleneksel *yapı* anlayışından farklılaştırarak, *habitus, kültürel sermaye, strateji ve pratik* gibi kavramlarla alan yaklaşımını sentezleyen özgün bir konumlanma peşindeydi. Yine alan kavramının teorik temellerinin oluşumunda, Bourdieu'nun Klasik sosyoloji okumaları, özellikle Weber incelemeleri önemli bir yer tutmuştur. Mezkur kavramın ortaya çıkışında, Weber'in din sosyolojisi tartışmaları etkili olmuştur (Swartz, 1997: 118). "Alan kavramını, Weber'in rahip, peygamber ve büyücü arasındaki kurduğu ilişkinin analizini düşünerek hem Weber'e karşı, hem de Weber ile kurdum" (Bourdieu ve Wacquant, 2004: 81).

Bourdieu, alan kuramını ilişkisel bir epistemolojinin imkanlarıyla kurgularken, aynı tema etrafında öne çıkan pozitivizm, fenomenoloji ve hümanist varoluşçu özne felsefelerinden kendini ayırmıştır. O, özneler arası etkileşimin ve bireylerin niyetselliğinin toplumsal dünyayı şekillendirdiğini argümanına karşı durarak, öznel irade ve bilinçlilik halinden bağımsız nesnel ilişkilerin önemini vurgulamıştır (Bourdieu ve Wacquant, 2004: 80-81). Özcü yaklaşımlar, tekil olay ve olguların (örneğin: yaş, cinsiyet, meslek vb.) kendi başlarına belirleyici oldukları gibi bir anlayışla hareket ederek, aralarındaki kompleks ilişkilerin karşılıklı belirleyiciliğini görmezden gelmişlerdir. Aynı zamanda bu yaklaşımlar, birey ve grupların etkinliğini, eylemliliğini ve de bunların içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel bağlamı ıskalamışlardır. Bourdieu toplumsal dünyayı ilişkisel bir epistemolojiyle düşünerek, toplumsal ilişkileri birey ve grupların gündelik deneyimlerine indirgeyen fenomonolojik bir çözümlemenin yetersizliğinin ve açmazlarının ortaya konabileceğini düşünmüştür. Toplumdaki eşitsizlikleri örten kompleks mekanizmaların, salt öznel deneyimlerle anlaşılamayacağını, ancak bunları nesnelleştiren bağıntıları ortaya koymakla mümkün olabileceğini iddia etmiştir (Swartz, 1997: 61). Bourdieu gündelik hayatı ve deneyimi önemsemekle birlikte, öznelerin tekil konum ve çıkarları etrafı oluşmuş algı ve deneyimlerle toplumsal uzamı açıklamaya çalışmanın yetersiz olacağını belirtmiştir. Ona göre bu deneyimleri çoklu bir metodoloji ile analizi tabi tutmak ve aralarındaki bağıntıları çözmek bilim adamının görevidir. Bu uyarı, gündelik deneyimi fazla önemseyerek, bilim adamının farklı metotlarla analiz etme ve yorumlama gücünü kaale almayan fenomonolojik geleneğedir. İlişkisel yöntem, modern geometrinin kendi nesneleriyle kurduğu ilişki biçimine atıfta bulunarak açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır. Modern geometride geometrik şekillerin nokta ve çizgileri, tek başına bir anlam ifade etmez; ilişkili oldukları diğer nesneler hesaba katılarak bir değer kazanırlar. Bourdieu'ya göre sosyal bilimler de benzer bir yöntemi takip ederek olgu ve olayları, alandaki belirleyici öğelerin birbirileriyle ilişkilerini ve bunların tarihsel-toplumsal bağlamlarını dikkate alarak analiz etmelidir (Bourdieu, 1968: 682).

Her alanın özgül işleyiş mantıkları olmakla birlikte, alanların ortak özellikleri de vardır. Bu ortak özelliklerden biri, aktörlerin alana özgü sermaye için mücadele etmeleridir. Alanı domine eden hakim sınıf ile alana yeni girenler arasında, alandaki sermayenin tanımını ve paylaşımını belirleme-

ye yönelik bir çatışma vardır (Bourdieu, 1993a, s. 72). Alandaki hakim sınıf, alana erken katılmaları ve daha çok sermaye biriktirmeleri dolayısıyla, alandaki mevcut işleyişi korumaya yönelik refleksleri daha çok geliştirirler. Alana yeni girenler ise alanın mevcut halinin yeniden üretimini sağlayan işleyişe müdahale etmek için yeni taktik ve stratejilere başvururlar. Bu çatışma alana dinamik bir varoluş kazandırır (Bourdieu, 1993b, s. 83).

Alanın bir diğer yapısal özelliği, kendi içinde belli bir düzen oluşturarak, diğer alanlardan göreceli de olsa bağımsızlaşmasıdır. Bourdieu'ya göre, alanların otonom hale gelmesi ve kendi içinde işleyen bir mekanizmaya kavuşmaları süreç içinde gerçekleşmiştir. Örneğin; modern dönemde ekonomik alan, kapitalizmin hızlı gelişmesiyle birlikte, kendi içinde sermayesi, habitusu ve konumları belirlenmiş özerk bir yapı haline gelmiştir (Swartz, 1997*:* 126-7). Kültürel alanın özerklik kazanması daha geç olmuştur, çünkü alandaki uzman ve profesyonellerin yetişmesi zaman almıştır. Bourdieu, alanların bağımsızlaşmasını açıklamak için *sembolik iktidar* kavramına başvurmuştur. Sembolik iktidar kavramını Bourdieu, siyasal ve ekonomik alanın etkisinden kurtularak, kendi içinde özgül bir yapı kuran din, eğitim, sanat alanları gibi kültürel uzamlar için kullanmıştır. Örneğin; eğitim alanı, kimlerin eğitim alıp almayacağı, eğitim talep edenlerin toplumsal konumları ve sosyalleşme süreçleriyle mevcut eğitim kurumunun neresinde yer alabilecekleri, öznelerin aldıkları eğitim ile kariyerleri üzerinde kontrolleri gibi konularda kendi içinde karar verebilen otonom bir yapı kazanmıştır. Bourdieu, Fransız eğitim sistemine odaklanarak, bu alanın nasıl otonomlaştığını göstermiştir. Bourdieu'nun araştırma bulgularına göre, Fransız eğitim kurumları kendi içindeki tabakalanmayla mevcut toplumsal hiyerarşiyi yeniden üretir. Bu anlamda Fransız eğitim kurumları sadece seçim yapmak ve eğitim vermek gibi fonksiyonları icra etmezler. Sınıfsal ve toplumsal hiyerarşideki konumlarına göre insanları seçme ve eğitim verme yetkisini elinde bulunduran elit eğitim kurumları mevcut yapının devamını sağlar (Bourdieu&J.C. Passeron, 1990: 63-64).

Bourdieu, alanın her ne kadar bir mücadele ve çatışma uzamı olduğundan bahsetse de, alanda mücadeleye değecek sermayenin olduğu konusunda çatışan tarafların gizli bir anlaşma içinde olduğunu belirtmiştir. Alana içkin ve dillendirilmeyen bu ortak kabulün adı *doxadır.* Alanda mücadele içindeki farklı gruplar, alanda niye var olduklarının ve uğrunda mücadeleye değecek mevcut sermayenin türü, hacmi ve kalitesinin ne olduğunun farkındadırlar. Mücadele bu sermayenin kontrolü ve dağıtımında ortaya çıkar. Doxanın yanında alanın oynamaya dair olduğuna dair inanca Bourdieu *illusio* adı vermiştir. İllusio, alanda "benim çıkarım ne sorusunu" sordurarak, belli pratik ve temsiller yoluyla faillerin arzularını sevk eder. İllusio'nun karşıtı ataraxia'dır, kayıtsızlık halidir. İllusio ise alandaki işleyişe teslim olarak oradaki enerjiye hissetmektir (Bourdieu &Wacquant, 2004: 105). Bu hissiyat süreç içinde belli pratikler yoluyla öğrenilir ve içselleştirirler. Aktörlerin temayüller seti, yani habitusu alanda hareket etme biçimlerini belirlerken, gelecekte nasıl bir yol takip edeceklerine dair de bir his verir. Bu hisler doğrultusunda oluşturulan stratejiler, alanın içkin eğilim ve özelliklerini öğrenmede önemlidir. Stratejiler genellikle deşifre edilmezler ve etkin bir şekilde işlemesinin yolu "hiç çıkar gütmüyor" izlenimi vermesine bağlıdır. Strateji kavramı yoluyla Bourdieu, yapısalcıların

eylemi bilinçli olmayan ve aktörsüz işleyen bir kip olarak ele almalarına da karşı çıkmıştır (Bourdieu, 1986: 112-13).

Bourdieu, alanın sınırlarını netleştirmek için işlevselci-organizmacı yaklaşımın sistem anlayışına başvurmuştur. Sistemin oluşumunda ortak işlevler, iç tutarlılık ve öz düzenleme kurucu unsurlardır. Dolayısıyla, işlevselci-organizmacı yaklaşım açısından bütünlüklü bir yapı olarak sistem ancak pozitif öğeler yoluyla oluşmaktadır. Bu anlayışta, sistem bir bedene benzetilmiştir. Nasıl ki beden, birbirinden işlev ve görevleri farklı organlardan oluşan bütünlüklü bir organizmaysa, sistem de toplumsal yapının farklı kurum ve bunlara ait işlevlerinden oluşan bir bütündür. Bourdieu'ya göre ise, bir alanın oluşumunda ortak işlevler ve birbirini tamamlayan öğeler olmak zorunda değildir. Ona göre alanı oluşturan asıl dinamik, çatışma ve mücadeledir. Alanda örülü iktidar ilişkilerini ve sermaye bölüşümünü değiştirmeye yönelik mücadeleler alanın sınırlarını çizer. Alanın sürekli bir mücadeleye sahne olması, aynı zamanda alana bir akışkanlık ve canlılık katar. Bu özellik, toplumsal aktörlerin verili olan toplumsal uzama sürekli müdahale etme kapasitesini de geliştirir. İşlevselci-organizmacı yaklaşım da toplumsal aktörlerin mevcut olan toplumsal düzeni değiştirmeleri ile ilgili belirgin bir vurgu söz konusu değildir. Bourdieu, salt spekülatif bir mülahazayla alan ile sistem arasındaki farkların ortaya konamayacağını; bunlar arasındaki farkların somut analizlerde ve ampirik veriler yardımıyla ancak gösterebileceğine inanmaktadır (Bourdieu &Wacquant, 2004*:* 89). Diğer taraftan Bourdieu alanın giderek durağanlaşmasının ve sisteme benzer bir statik yapıya dönüşmesinin muhal olmadığını hesaba katmıştır. Böyle durumlarda alandaki statükocu yapıyı hariçten tehdit edebilecek güçlü gelişmelere ihtiyaç duyulur. Örneğin alana ilk defa girenlerin artışı, alanda niceliksel bir değişime yol açtığı gibi niteliksel bir değişime de yol açar. Hem nüfusun çarpan etkisi, hem de olası yeni üretim teknikleri alandaki mevcut durumu sarsabilir (Bourdieu, 1996: 225).

Bourdieu'ya göre alanın sınırlarını çizen bir başka etmen de, alana girişlerde teamül haline gelmiş kuralların var olmasıdır. Bu kuralların katılığı ve esnekliği, alanlara göre değişmektedir. Örneğin, akademik, bürokratik ya da eğitim alanına giriş kuralları, sanat ya edebiyat alanına göre daha net belirlenmiştir. Sanat, edebiyat gibi alanlara girmek zor değildir, çünkü sınırları esnek ve değişkendir. Dolayısıyla bu alanlara giriş ve çıkışlar serbest ve akışkandır. Bu tür alanlara girenlerin profili de, giriş kuralları daha net ve sıkı olan diğer alanlara göre farklıdır. Genelde, edebiyat ya da sanatla ilgilenenler hayatlarını güvenceye almış, maddi olarak belli bir noktaya gelmiş, gelecek kaygısı olmayan, akademi, bürokrasi gibi güvenlikli alanlarda kariyer kaygısı olmayan insanlardır. Bu kişiler, girdikleri alanı bir kariyer ya da meslek olarak algılamadıkları için, alanda hareketleri, giriş ve çıkışları serbest ve keyfidir (Bourdieu, 1996*:* 225-226).

Dini Alan

Bourdieu, dini alanın özerkleşmesi ve diğer alanlar gibi kendine has bir habitusun ve sermayesinin oluşma sürecini büyük ölçüde Weber'in Hıristiyanlık incelemelerinden yola çıkarak açıklamıştır. Buradaki Hıristiyanlık kurumsal bir kimliğe kavuşmuş haliyle Katoliklik'tir (Dianteill, 2003: 544). Dolayısıyla Bourdieu'nun dini alan olarak soyutladığı ve genelleştirdiği özellikler, genellikle Weber ve Katoliklik üzerinden devşirilmiştir. Bourdieu Weber ile iç diyalog sürecinde geliştirdiği din yakla-

şımının ana temasını dini alanın bir iktidar olarak nasıl geliştiği, alandaki din adamlarının nasıl bir tabakalanma, rekabet ve tekel yarattığı ve bunun tebaada nasıl bir karşılık bulduğu ve karşılık verdiği üzerinedir.

Weber, reform öncesi Hıristiyanlık incelemelerinde, Katolikliğin kurumsallaşması ve akabinde dini iktidarı ele geçirmesini, bir dizi toplumsal ve ekonomik gelişmelere bağlamıştır. Burada en öne çıkan toplumsal süreç, kentlerin doğuşudur. Kentlerin doğuşu ile birlikte meydana gelen toplumsal ve ekonomik değişimler ve dönüşümler, doğadan ve onun kısıtlamalarından görece bağımsız olan ticari aktivitelerin ve zanaatkarlığın gelişmesine, işbölümünün artmasına ve profesyonelleşmesine, entelektüel ve fiziksel aktivitelerin birbirinden ayrılmasına yol açmıştır. Benzer bir bağlamda Marx *Alman İdeolojisi* kitabında gerçek bir işbölümünün, işlerin ancak fiziksel ve entelektüel diye ayrılması ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Marx'a göre *bilinç halinde olmanın* ve *düşünmenin* artık mevcut pratikler ve gerçekler üzerinden gerçekleşemeyeceğini, *bilinç halinde olmanın* aktüel dünyadan kopmayı ve beraberinde saf teori, teoloji ve felsefe yapmayı zorunlu kıldığını belirtmiştir. Marx'a göre köy-kırsal yaşamında, kente benzer dini inanç ve pratikleri rasyonel ve sistemik hale gelmesine sebep olabilecek şeyler yaşanmaz. Köylüler tabiata bağımlı yaşarlar. Tarımsal aktivite ve mevsimlik işler hesaba ve rasyonaliteye imkan vermez. Kırsal alanın dağınık yerleşim yapısı, ekonomik ve simgesel alışverişleri kısıtlar, kollektif bir çıkar bilincinin gelişmesini engeller (Marx ve Engels, 1965: 44-5).

Böylece değişen toplumsal yapının entelektüel ve ruhani bireyciliği beslemesi, din alanının profesyonelleşmesinin ve rasyonelleşmesinin önünü açmıştır. Bu süreçte, dini temsiller-pratikler ve ihtiyaçlar giderek sistematik olmaya başlamıştır. Etik kriterler ve talimatlar gündeme gelerek, Tanrılar iyiyi ödüllendiren, kötüyü cezalandıran etik güçlere dönüşmüştür. Artık Tanrılar moral beklentilere ve bireylerin günahkarlık duyuşuna-algılamasına ve onların günahtan geri dönme potansiyellerine duyarlı hale gelmiştir. Mitler, sistemik bir şekilde ifade edilen dini ideolojilere; tabu ve büyüsel kınamalar, nedeni tanımlı günahlara; keyfi ve ne zaman cezalandıracağı belli olmayan tanrılardan, adil, iyi, doğayı ve toplumu koruyucu-kollayıcı tanrılara doğru bir dönüşüm yaşanmıştır (Weber, 1968a: 2:1178-9).

Bu değişimlere paralel olarak profesyonel din adamları ortaya çıkmaya başlamıştır. Kent hayatında farklı inançlara, değerlere ve yaşam formlarına sahip insanların birlikteliği, din adamlarının eskiden olduğu gibi dini dogmaları ellerinde bulundurarak otorite kurmalarına yetmemeye başlamıştır. Hal böyle olunca, din adamları daha rasyonel ve mantıklı bir yol bulmaya çalışmışlardır. Toplumun geneline hitap etme ve ulaşma kaygısı, kapalı ve keskin dini söylemleri terk etmelerine sebep olmuş, ortalama fikirlere ve genelin uzlaştığı etik normlara yanaşmalarını zorunlu kılmıştır. Ayrıca şehir hayatında sorgulayıcı fikir ve düşüncelerin yaygınlığı, bunları dile getiren güçlü bir aydınlar sınıfının oluşumu, hikmetinden sual olunmayan teolojik varsayım ve dogmaların açıklanmasını ve tartışılmasını gündeme getirmiştir (Bourdieu, 1991: 7-8).

Bu meyanda, Bourdieu'nun Weber'in din sosyolojisine katkı sağladığı nokta olarak dini ritüelleri ve dini sermayeyi organize eden ve kontrol eden bir profesyonel grubun ortaya çıkışını; dinin kentleşme ve beraberindeki gelişmelerle girdiği rasyonelleşme ve moralizasyon süreci bağlamında analiz etmesi önemlidir. (Bourdieu, 1991, s.6). Bourdieu Weber'den aldığı ilhamla, dini alandaki iktidar türlerini daha da ayrıntılandırmıştır. Dini sermayenin birikmesi ve dağılımı mekanizması ile dini yetkinlik ve yeterlilik arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Ona göre, dini yetkinlik ve yeterlilik iki tür bilgi ile oluşur. Birincisi, alana aşinalık sonucunda oluşan pratiğin bilgisi (bu bilgi sayesinde belli düşünme biçim ve şemaları içselleştirilmiş ve belli eylem türleri ezberlenmiştir), ki buna bütün üyeler sahiptir. İkincisi, kesin ve net bir şekilde tanımlanarak, sistematize edilmiş bilgidir, bu da uzman bilgisidir. Uzman bulunduğu kurumda sahip olduğu bilgi ile tebaayı belli eylem türleri için eğitir. Bu yolla dini sermayeyi yeniden üretir. Ayrıca dini sermaye iki tür farklı simgesel sisteme karşılık gelir. Bunlardan birincisi, mitler ve ritüeller sistemi, diğeri ise kozmoloji ve teolojiyi içeren dini ideolojidir. Dini ideoloji, dini esaslar bilgece gözden geçirilerek oluşturulmuştur. Ayrıca dini ideolojilerin oluşmasında, devletin oluşumu ve sınıf karşıtlıklarının gelişimi yanında, büyük dünya dinlerinin evrensel söylemlerini mantıklı ve rasyonel bir biçimde formüle etmeye başlaması da etkilidir (Bourdieu, 1991: 10).

Bourdieu'ya göre dini sermayenin kontrolü ve dağılımında din alanındaki dominant sınıf ile bu alanın sınırlarını tehdit eden heterodoks grup arasında sürekli bir mücadele vardır. Bu mücadele büyük ölçüde dini kategorilerin ve metanın kontrolü içindir. Örneğin kutsal ile seküler, dini ve büyüsel gibi ikilikler üzerinden dini alanın sembolik-ideolojik kontrolü sağlanmaya çalışılır. Büyücüler, eldeki anlaşılması zor, şifreli kutsal metinlere göre kategorileri düzenleyen ortodoks sınıfa karşı çıkarak, kutsal olanın sınırlarını kendilerince genişletmeye çalışırlar. Büyücülerce, büyünün kötü ve günah olmadığının, mucizelere benzer işlevleri yerine getiren efsunlu bir alan olduğunun gösterilmeye çalışılması ortodoks söylemi rahatsız eder. Benzer bir durum dini metanın kontrolü ile de ilgilidir. Geleneksel dini sınıf kurtuluş metanın yönetim tekelini de kaptırmak istemez. Öbür taraftan, büyücülerin ruhu ve bedeni kurtardığına ve insanlara kurtuluş sağladığına dair inanç, dini oligarşinin simgesel sermayelerini tehdit eder (Dianteill, 2003: 537). Kilisenin geleneksel otoritesini tehdit eden diğer heterodoks figür peygamberdir. Peygamberin, dünyayı yeniden anlamlandırması ve kiliseden farklı bir selameti dile getirmesi Ortodoks dini söylemin meşruiyetini sorgulanmasını beraberinde getirir. Peygamber bunları yaparken, yoksulları kollaması, hediye vb. şeyleri kabul etmemesi ve tebliğ ve telkini tek amaç olarak gütmesiyle, kilisenin otoritesini altüst eder (Weber, 1968a: 1:244).

Bourdieu, ortodoksi-heterodoksi çatışmasını dini alanın yapısal bir özelliği olarak görmüştür (Bourdieu, 1987: 121). Benzer bir şekilde dini arz ile talep arasındaki karşılıklı ilişki de alanın homolojik bir özelliğidir. Bu noktada Bourdieu, Weber'den ayrılır. Weber, dini alandaki taleplerin, dini profesyonellerce belirlendiğini düşünmüştür. Diğer bir deyişle, Weber tebaanın isteklerinin ve taleplerinin dini alanın şekillenmesinde herhangi bir etkisi olmadığını düşünmüştür. Dolayısıyla Bourdieu perspektifinden Weber, sembolik etkileşimciliğin varsayımları etkisinde kaldığından dini alana dair sistematik ve yapısal bir analiz sunması mümkün değildir. Bourdieu, meta teorisinin bir

gereği olarak alandaki sermayenin oluşumunu ilişkisel bir mantıkla açıklamayı öne çıkarmıştır. Bourdieu, bu düşüncesini desteklemek için Katolik'teki arz ile talep arasındaki ilişkiye bakmayı önermiştir. Kilise, tebaanın ve talebin farklılığını göz önüne alarak kesin ve net bir dini söylem geliştirmek yerine, duruma göre değişen, çok anlamlı, esnek bir dil geliştirmeye çalışmıştır (Dianteill, 2003: 540).

Bourdieu'nun dini alanı materyalist bir analize tabi tutma projesinin diğer bir ayağını dini çıkar nosyonunu açıklamasında yatar. Bourdieu, ister maddi ister simgesel metaya yönelmiş olsun, tüm pratiklerin özünde çıkar odaklı olduğunu ileri sürerek, maddi olmayan şeyleri de çıkar kavramına dahil ederek çıkar kavramını genişletmeye çalışmıştır. Tüm eylemlerin maddi ya da sembolik karı çoğaltmayı yönelik olduğunu göstermek için genel bir teori önermiştir (Bourdieu, 1985: 209). Bu teorik mülahaza, ekonomik (çıkar amaçlı ve maddi) ve ekonomik olmayan (çıkarsız ve simgesel) olarak düşüne gelen eylem ve bilgi biçimlerini birleştirmek iddiasındadır. Toplumsal aktörler, maddi çıkar peşinde koştukları gibi, simgesel çıkar peşinde de koşarlar. Koşullara bağlı olarak biri diğerine tercih edilebilir ya da biri diğerini elde etmek için kullanılabilir (Swartz, 1996: 3).

Bourdieu'nun dini çıkar anlayışının oluşumunda Weber bir ilham kaynağı olmuştur. Bu düşüncenin arka planında, Weber'in dini inanç tarafından motive edilen davranışın *dünyevi* karakterine yaptığı vurgu vardır. Weber'e göre: "…Din ya da büyü tarafından teşvik edilen en ilkel davranış formları bu dünyaya yöneliktir….dini ya da büyüsel davranış ve düşünce, gündelik hayatın bir amaç gözetilerek yerine getirilen davranışlarından ayrı düşünülemez." (Weber,1968a: 1:399).

Weber, dini düşünce ve ritüellerin dünyevi yönünü görebilmek için farklı dinlerin hiyerarşik tabakalanma sisteminde üst konumda bulunan sınıfların söylemlerinin aynı anda dini ve dünyevi motivasyonları bir arada bulunmasına dikkat çeker.

> *Farklı tabakalardan temsilci tipleri olarak dünya dinleri savunucularının en önde taşıyıcılarını birisi öz bir şekilde karakterize etmek isterse, bu dinlerin durumu şöyledir: Konfüsyanism'de, bürokrat dünyayı organize eder; Hinduizm'de, büyücü dünyayı düzenler; Budizm'de, hayır ve yardımla geçinen din adamları dünyayı gezer; İslam'da savaşçı dünyayı fetheder, Yahudilikte tüccar dünyayı dolaşır; Hıristiyanlıkta misyonerler dünyayı gezer. Bütün bu sınıflar sadece kendi mesleki ya da maddi sınıf çıkarlarının peşinde koşanlar olarak addedilemez, bunlar kendi toplumsal konumlarına uyum sağlayan etik ya da ebedi kurtuluşa ilişkin ideoloji taşıyıcısıdırlar (Weber, 1968a, 1:512).*

Weber en temelde, birey ve grupların dini taleplerinin bu dünyada işgal ettikleri konumlarına göre şekillendiğine inanmıştır. Örneğin toplumsal tabakalanmada aşağıda olan dinin ebedi kurtuluş vaadine sarılarak, bu dünyadaki hallerine sabır ederler. Diğer taraftan toplumda entelektüel tabakayı oluşturanlar, dinin sistematize olması ve rasyonelleşmesi için çaba sarf ederek, dinin bu dünya yönelik yönünü güçlendirmeye çabalarlar (Bourdieu, 1987: 125).

Entelektüelin aradığı kurtuluş, onun içsel ihtiyaçlarına dayanır ve bu yüzden toplumda ayrıcalığı olmayan tabakanın dışsal, aktüel sıkıntılarından bağımsız, yaşamdan daha uzak, daha teorik ve daha sistematiktir. Entelektüel dünyayı bir anlam problemi etrafında kavrayan kişidir. Entelektüalizm, büyüye olan inancı önledikçe, dünyanın işleyişi sıradanlaşır, büyüsel önemini kaybeder ve bu böyledir gibi normatif ifadeler ve şu olacaktır gibi büyüsel ifadeler bir anlam ifade etmez. Sonuçta, dünya ve yaşamın tüm yönleri, önemli ve manalı bir düzene tabii olduğunu dair bir yönelim artmaktadır." (Weber, 1968a: 1:506).

Bourdieu, Weber'in dini inanç ve ritüellerin dünyevi amaçlarına katılmakla birlikte, Weber'in analizinin öznelerin niyetselliğine fazlaca vurgu yaptığını belirterek onu kritik etmiştir. Bourdieu, dini çıkarın dini alanın yapısal/nesnel bir özelliği olduğunu öne çıkarmıştır (Bourdieu, 1987: 122). Bu dini davranışların dünyeviliğinin, alanı domine eden profesyonellerin çabasıyla şekillenmesinin yeterli olmayacağı anlamına gelir. Bu noktada Bourdieu'nun alanların ilişkiselliği mantığı devreye girer. Alandaki sermayenin birikimi, öznelerin niyet ve iradelerinden bağımsız bir şekilde, nesnel hiyerarşilerin yerleşik konumlandırılmasından kaynaklanır. Dolayısıyla herhangi bir öznenin alanda sermaye mantığını reddetmesi ya da kabul etmesi alanda yapısal bir değişikliğe yol açmaz. (Bourdieu, 1987: 122).

Bourdieu'nun dini alandaki meşruluğu ve rızayı sağlayan simgesel iktidar yaklaşımını geliştirirken de Weber ile bir diyalogun içine girdiğini görmekteyiz. Weber'in *karizma* kavramını, Durkheim'den yararlanarak daha toplumsal çağrışımlı bir nosyona çevirmiştir. Weber, karizmatik otoriteyi ile meşruluk arasındaki ilişkiyi çözümlemeye çalışmıştır. Weber'in cevabını merak ettiği soru, bir otoritenin gücünü ve devamını nereden sağladığı ile ilgilidir. Salt maddesel ya da salt duygusal veya salt değerlere yönelmiş akılcı eylemler Weber'e göre otoritenin meşruluğunu sürdürmesinde yeterli değildir. Otoritenin geniş halk kitlelerince benimsenmesi için otoritenin bir büyülenmeye ihtiyacı vardır (Weber, 1964: 123). Bu büyülenmenin olması gerektiğini Weber'in karizma kavramını kendisinde doğaüstü yeteneklerin olduğuna inanılan, bu yetenekleriyle sıradan insanlardan ayrılan ve toplumu bunalımda kurtaran insanı tanımlamak için kullanmasından anlıyoruz (Weber, 1968b: 48).

Weber, karizma sahiplerinde bulunması gereken birtakım meziyetleri sıralamıştır. Buna göre, öncelikle karizma sahipleri misyonlarının gereğini layıkıyla yerine getirebilmeleri için dünyadaki gündelik işlerden ve aile geçimi gibi yükümlülerden kendilerini beri tutmaları gerekir. Karizmatik kişi, para ve parasal gelir sahibi olmaktan bilinçli bir şekilde sürekli kaçınır. Karizma, metodik ve rasyonel olan her türlü parasal kazancı yakışıksız sayar. Bu bağlamda Weber, peygamberlerin, rahiplerin, şövalyelerin bekar kalmaları gerektiğine inanmıştır. Ancak böyle yaparak, sıradanlıktan kurtulabilirler (Weber, 1968b: 48).

Weber karizmanın kazanılan değil verilen bir şey olduğunu, diğer bir deyişle toplumdaki karizmatik önderlerin bu sıfatı toplumsal hayattaki çabaları ile elde etmediklerini ifade etmekle birlikte, karizmatik otoritenin başarısını toplumsal koşullar ile yakinen ilgili olduğunu iddia etmekten de

geri durmamıştır. Bir misyon ve mesaj ile insanların karşısına çıkan karizmatik otorite, onları ikna etmek ve peşinden sürüklemek için bir çaba ve uğraş içine girer. Bu durumu ikna edici ve inandırıcı bulmazsa toplum, karizmatik otorite başarısız olur (Weber, 1987: 218). Weber, karizmatik otoritelerin belli bir süre sonra başarısız olmasının sebebini genellikle toplumların buhranlı dönemlerinde ortaya çıkmalarına bağlamıştır. Böyle dönemlere ortaya çıkan karizmatik önderler toplumda radikal bir değişim çabası içine girerler. Eğer karizmatik önder, toplumsal değişim vaadini gerçekleştirecek bir etki yaratmada istikrarsız olurlarsa, kendi müritlerini bile kaybetmeye başlarlar. Bir zamanlar karizmatik kişiye bağlanmış olanlar, artık yeni bir karizmatik önderin çıkmasını beklemeye başlarlar. Çünkü karizmatik önder bütün gücünü geleneklerden ya da hukuk kurallarından değil, olağanüstü niteliklerinden almaktadır. Bu nitelikleri hakkında şüpheler belirince, güçlü bir çıkışla bu şüpheleri silemezse artık sonu gelmiş demektir (Weber, 1987: 218). Bourdieu, Weber'in karizma kavramını dini alandaki radikal değişimi ve yeni meşruiyet alanlarının açılması itibariyle önemsemekle birlikte, birtakım şerhler düşmeyi de ihmal etmemiştir. Ona göre Weber karizmayı fazlaca bireysel ve metafizik dolayımlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Bourdieu, Weber'in karizmayı kişinin özünde bulunan, doğanın hediyesi olan gizemli bir nitelik olarak görmesine; ayrıca olağanüstü yetenekler, kahramanlık, zihinsel güç ya da iyi konuşma olarak değerlendirmesine katılmamıştır (Bourdieu, 1987: 129).

Bourdieu Durkheim'den ilhamla karizmanın oluşumunu, dini aktörler ile tebaa arasındaki karşılıklı ilişkide aramıştır. Dolayısıyla Bourdieu karizmanın verilen, Tanrı tarafından bahşedilen bir şey olduğuna ikna olmamıştır. O, karizmayı dinin yarattığı ilişkisel toplumsal uzamda aramıştır. Bu bağlamda dini alan içinde yer alan eyleyiciler ve semboller arasındaki ilişki önemlidir. Semboller, ki karizmanın yaratımında ve oluşumunda etkin rol oynar, sadece toplumun bir yansıması değil, aynı zamanda toplumun kurucu unsudur. Toplumda karizmatik meşruiyeti olan peygamberlerin, karizmayı elde etmeleri, bu toplumdaki peygamberliğin simgesel değeri ve geçmişi ile alakalıdır. Peygamberlik kavramı ve figürü bu toplumun genlerine kodlanmıştır. Bu kodlar ile peygamberin kişiliği birleşince karizmatik figürler ortaya çıkar. Dolayısıyla simgesel sistem ile karizmatik kişilik arasında karşılıklı birbirine besleyen bir süreç yaşanır (Bourdieu, 1987: 130). Diğer taraftan, peygamberlerin karizmatik önderler olarak ortaya çıkmalarında tarihsel bağlam da önemlidir. Toplumsal dünyada yaşanan büyük değişimler ve krizler, peygamberlerin karizmatik bir önderlik kazanmalarına yardım eder. Çünkü böyle dönemlerde, toplum da düzen bozulur, toplum yeniden düzen sağlayıcı otoritelere ihtiyaç duyar. Diğer bir deyişle, her toplum tarihsel, geleneksel ve sosyo-ekonomik koşullarına özgü karizmatik otoritelere ihtiyaç duyar. Karizmatik önderlerin taşıdığı misyon vaatleriyle toplumun bekleyişleri, ümitleri, inançları, eğilimleri vb. arasında gözden kaçmayacak önemli izdüşümler vardır (Bourdieu, 1987: 130).

Sonuç

Bourdieu'nun dini materyalist bir analize tabi tutmasının amacı; ortodoks Marksizm'in salt ekonomik sermayeye dayalı bir toplumsal tabakalanma yaklaşımını aşarak, kültürel, eğitimsel, dini sermaye gibi sembolik sermayeye dayalı farklı toplumsal hiyerarşi ve konumların bulunduğu ger-

çeğini göstermektir. Bu anlamda, Bourdieu'nun dini alanın özelliklerini betimlemede Marx esinli sınıfa dayalı bir toplumsal tabakalanma anlayışına karşı, meslek ve statüleri de bu tabakalanmada önemseyen Weberyen bir yaklaşımdan yararlanması tesadüfi değildir. Bourdieu Weber'den yararlanmakla birlikte, onda eksik gördüğü şey; onun dini alandaki hiyerarşik konumlanmayı yapısal ve nesnel bir okumaya tabi tutmamasıdır. Diğer taraftan, Durkheim'in dini sembol, ritüel ve pratiklerin toplumun oluşumunda önemli olduğu vurgusuna katılsa dahi, onun dini sermaye ve statü mücadelesinden uzak bir alan olarak resmetmesini de karşı çıkar. Bourdieu, bütün bu tartışma ve entelektüel alışverişlerin sonucunda dini alanın, ekonomik, kültürel bir alan gibi iktidar ve çıkar ilişkilerinin olduğu, ortodoks ve heterodoks, kazana ve kaybeden aktörlerinin bulunduğu, öznel amaç ve niyetlerden bağımsız, nesnel ve özerk bir alan olduğu sonucuna varır. Bourdieu'nun dini alanı, öznelerinin iradesini aşan bir nesnel durum olarak sermaye paylaşımına dayalı bir mücadele alanı görmesinin kanaatimizce en önemli açmazı; bireylerin dinle kurduğu duygusal ve özdeşime dayalı diyalogu ihmal etmesidir. Bunun en önemli sebebi ise, Bourdieu'nun dini alan analizini sadece kurumsal yapının gelişmiş olduğu ve yoğun iç çekişmelerin yaşandığı Katoliklik üzerinden geliştirmesi (ki daha çok Weber'in Katoliklik incelemelerinden yararlanmıştır) ve farklı dinlerin analizini ihmal etmesidir.

Kaynaklar

Bourdieu, Pierre (1968), "Structuralism and Theory of Sociological Knowledge", *Social Research*, 35:4, 681-706.

Bourdieu, Pierre (1985), "The Genesis of The Concepts of Habitus and of Field", *Sociocriticism*, 2, 11-24.

Bourdieu, Pierre (1986), "From Rules To Strategies: An Interview with Pierre Bourdieu", *Cultural Anthropology*, 1, 110-120.

Bourdieu, Pierre (1987), "Legitimation And Structured Interests in Weber's Sociology of Religion", Editörler: LASH, S. ve S. Whimster, *Max Weber, Rationality and Irrationality* Boston: Allen&Unwin, 119-136.

Bourdieu, Pierre (1990), *In Other Words*, Çev. Matthew Adamson, Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1991), "Genesis and Structure of the Religious Field", *Comparative Social Research*, 13, 1-43

Bourdieu, Pierre (1993a), *Sociology in Question*. Çev. Richard Nice, California: Sage.

Bourdieu, Pierre (1993b), *The Field of Cultural Production.* Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1996), *The Rules of Art* Çev. S.Emanuel, California: Stanford University Press

Bourdieu, Pierre ve J.C. Passeron (1990), *Reproduction in Education, Society and Culture*, Çev. Richard Nice, California: Sage

Bourdieu, Pierre ve I. Wacquant (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology.* Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu, Pierre ve I. Wacquant, (2003), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim.

Dıanteill, Erwan (2003), "Pierre Bourdieu and the Sociology of Religion: A Central and Peripheral Concern*", Theory and Society*, 32, 529-549.

Durkheim, Emile (1965), *The Elementary Forms of Religious Life*, Çev. J.E.Swain, Newyork: Free Press.

Marx, Karl ve Friedrich Engels, (1965), *Collected Works: The German Ideology, London*: Lawrence-Wishart.

Swartz, David (1996), "Bridging the Study of Culture dnd Religion: Pierre Bourdieu's Political Economy of Symbolic Power", *Sociology of Religion,* 57 (1), 1-9.

Swartz, David (1997), *Culture and Power.* Chicago: The University of Chicago Press.

Weber, Max (1964), "Types of Authority", Editörler: L. A.Coser ve B. Rosenberg, *Sociological Theory*, Newyork: The Macmillan Company Press.

Weber, Max (1968a), *Economy and Society*, Newyork: Bedminster Press.

Weber, Max (1968b), *Selected Papers: Max Weber on Charisma and Institution Building*, Editör: S. N. Eisenstadt, Chicago: University of Chicago Press.

Weber, Max (1987), *Sosyoloji Yazıları,* Çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

Yel, Ali Murat (2007), " Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye, İktidar, Modernlik", Editörler: G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan, *Ocak ve Zanaat,* İstanbul: İletişim, 559-580.